

Miranda Levanat-Peričić

Sveučilište u Zadru

mlevanat@unizd.hr

 <https://orcid.org/0000-0003-2243-3192>

Periferni polemički diskursi povodom Mandićeve knjige *Romani krize* – kritički paratekst ili „politikantska uzbuna“?

Sažetak: Objavljivanje knjige književnih kritika *Romani krize* Igora Mandića u Beogradu 1996. godine, kao i prigodna promocija u Srbiji, bili su povodom oštrog napada hrvatskih medija na njezina autora. U ovom „slučaju“, koji je sâm Mandić nazvao „hajkom kolegijalnog zbora elitnih komentatora“ zbog jedne „beznačajne knjige književnih kritika“, može se izdvojiti nekoliko perifernih razina koje se pokušavaju nametnuti kao dominantne, odnosno izboriti za povoljniju diskurzivnu poziciju. Prije svega, kompleks perifernog u samom je statusu književne kritike, rubnog pisma, inferiornog u odnosu prema prestižnim diskursima beletristike i književne teorije. No, kako Mandić u predgovoru *Romana krize* ističe, ovo „statusno i građanski totalno obezvrijeđeno pisanje, ma koliko bilo ‘sitno’, uvijek je kao ‘simptom’ moglo biti upotrijebljeno za potpaljivanje kakve politikantske uzbune“. Bez obzira na ironijski modus ovakva stava, „politikantska uzbuna“ koja je uslijedila u potpunosti se odmaknula od samog predmeta kojim se ta Mandićeva zbirka bavila, odnosno od jednog desetljeća srpske i hrvatske književne produkcije, od 80-ih do 90-ih godina. Konačno, upravo to književno razdoblje, koje Mandić određuje kao desetljeće nakon smrti J. B. Tita i M. Krleža do početka raspada SFRJ, kao posljednje desetljeće književnog i kulturnog života u zajedničkoj državi, nakon njezina raspada ostalo je i samo na povijesnoj periferiji novonastalih nacionalnih kanona. Međutim, najbitnija periferna razina cijelog ovog „slučaja“ dotiče se samog pristupa književnom korpusu kojim se ova knjiga bavi, odnosno komparativnog proučavanja srpske i hrvatske književnosti, koje je u vremenu kada je objavljena, 1996. godine, s perifernih kulturnih pozicija shvaćena kao radikalna politička provokacija koja se javlja iz zajedničke prošlosti u ime njezina obnavljanja. Premda se u radu posebna pozornost posvećuje Mandićevu izboru srpskih i hrvatskih književnih naslova, dakle samom sadržaju *Romana krize*, s obzirom na to da kulturni kontekst ove knjige nadilazi književnokritičko vrednovanje desetljeća na koje se odnosi, njezin značaj pokušava se sagledati iz aspekta polemičkih diskursa koje je proizvela, pa makar i na periferiji hrvatskih devedesetih.

Ključne riječi: Igor Mandić, književna kritika, komparativna povijest hrvatskog i srpskog romana, postjugoslavenski kontekst

1. Uvod u višestruko perifernu „politikantsku uzbunu“

Vijest da je Igor Mandić u Beogradu objavio knjigu pod naslovom *Romani krize* u kojoj je sakupio 120 književnokritičkih prikaza srpskih i hrvatskih romana, prethodno objavljenih u beogradskom časopisu NIN u razdoblju od listopada 1981. do srpnja 1990., na prvi pogled nema nekog osobito uznemirujućeg polemičkog potencijala. No, premda je navedeni podatak nalik informacijama kakve bismo danas mogli pročitati na bilo kojem portalu koji ima rubriku kulture, vijest o objavljivanju ove knjige 1996. godine i o njezinoj promociji u Beogradu, hrvatski i srpski mediji te su godine smjestili negdje između skandala i spektakla. Na ekskluzivnost tog događaja ukazuje reakcija samog časopisa NIN koji je tim povodom 7. lipnja 1996. objavio intervju s Mandićem, s njegovom fotografijom na naslovnici i velikim natpisom „Igor Mandić. Hrvat u Beogradu“. Nakon promocije i intervjua u NIN-u, uslijedili su oštri napadi na Mandića u hrvatskim glasilima, koji su trajali od lipnja 1996. do veljače 1997. godine. Ovaj „slučaj“, sâm Mandić nazvao je „hajkom kolegijalnog zbora elitnih komentatora“ zbog jedne „beznačajne knjige književnih kritika“, a tzv. „kronologiju hajke“ s popisom od 31 članka nastalog tim povodom objavio je 2002. u svojoj knjizi *Bijela vrana*. Na tom su se popisu našla samo dva članka s podrškom Mandiću, a potpisali su ih Boris Buden¹ i Boris Rašeta². Povodom ovog slučaja nastala su i pisma koja je Mandić razmijenio sa Stankom Lasićem, a koja su, nakon što su objavljena u *Vijencu* u srpnju 1997., izazvala nove reakcije u hrvatskim i srpskim medijima, u podužoj polemici koja je ostala zabilježena kao „bugarsko pitanje hrvatske kulture“³. Iz ove knjige, kao i iz lavine polemičkih reakcija koje je pokrenula može se izdvojiti nekoliko aspekata ili razina perifernog. Prva se razina odnosi na knjigu ukoričenih književnih kritika kao perifernu pojavu, stisnutu između umjetničke i znanstvene proze; druga se razina odnosi na sâm sadržaj knjige, tj. književni korpus nastao u jednom perifernom razdoblju – to je posljednje desetljeće SFRJ, posljednje razdoblje kojemu se moglo

¹ „Napukla tikva hrvatstva – ‘slučaj’ publicista Mandića,“ *Arkzin*, 19. srpnja 1996.

² „Otpor žoharskoj najezi,“ *Identitet*, br. 2., VI–VII, 1996.

³ Usp. Ivana Trkulja (2013), Luketić (2015: 228–235), Levanat-Perić (2018: 288–290).

pristupiti komparatistički, s dijagnozom neke zajedničke krize, a koje je nakon raspada zajedničke države pripalo novim nacionalnim povijestima književnosti, neelaborirano kao cjelina. Treća razina nadograđuje se na prethodnu, a tiče se pristupa tom korpusu – komparativnog proučavanja srpske i hrvatske književnosti, koje devedesetih godina stiče status perifernog. Konačno, u reakcijama Stanka Lasića, kao što ćemo vidjeti, i sama hrvatska i srpska književnost u odnosu na svjetsku tretiraju se kao periferne pojave. Razmotrit ću navedeno redom.

2. Periferan status knjige književnih kritika

Kompleks perifernog u samom je statusu publicističke, tzv. „praktične“ ili „tekuće“ književne kritike, rubnog pisma, inferiornog u odnosu prema dominantnim, prestižnim diskursima beletristike, književne teorije i povijesti književnosti⁴. Time što je još sedamdesetih godina prvi

⁴ Mjesto književne kritike s obzirom na odnos prema teoriji i povijesti književnosti često se predstavlja kao odnos inferiornog i ne posve znanstvenog žanra prema dominantnim znanstvenim žanrovima. Za neravnopravan i nestabilan položaj književne kritike u sustavu znanosti o književnosti u hrvatskoj je književnoteorijskoj tradiciji osobito zaslužan Svetozar Petrović svojim inzistiranjem na strogom odvajanju književne kritike od teorije književnosti. O neznanstvenoj prirodi književne kritike, kao i o povlaštenom položaju teorije književnosti Svetozar Petrović u više se navrata eksplicitno izjasnio – „Književna kritika, zaključili smo, nije nauka i nikada to neće postati“ [*Nauka o književnosti: izabrani spisi*, ur. Zdenko Lešić, (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 121]. Nadalje: „Određujući književnu kritiku kao kreativnu aktivnost upućenu na vrednovanje i tumačenje djela, jasno je razlikujemo od teorije književnosti, koju bismo mogli nazvati i naukom o književnosti u užem, pravom smislu riječi. Baš je teorija književnosti legitimni nasljednik tradicionalne poetike i retorike“ (Petrović, *Nauka o književnosti*, 129). Pokušavajući prevladati jaz što ga je između književne kritike i teorije književnosti prokopao Svetozar Petrović, Vladimir Biti ukazuje na uzajamnu ovisnost kritike i teorije – „poetika počinje tamo gdje kritika završava, kritika pak počinje tamo gdje završava poetika“ [Vladimir Biti, „Književna kritika.“ U *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*, ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać, 93–137 (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983), 95]. Podjednako, i kritičar i poetičar, smatra Biti, moraju raspolagati nekim „apriornim“ znanjem o književnosti; razlika je jedino u tome što poetičar mora znati što je „vrijedna književnost“, a kritičar što je „književna vrijednost“ (Biti, *Uvod*, 96). Distanciranje od književne kritike često se nastoji postići i na polju reguliranja odnosa književne kritike prema povijesti književnosti tako što se taj odnos često predstavlja kroz opreku neozbiljnog, neodgovornog, nezrelog pisanja prema odgovornom, bitnom, ozbiljnom [više o tome usp. Miranda Levanat-Peričić, „Književna kritika Igora Mandića i procesi (de)kanonizacije devedesetih,“ u *Komparativna povijest hrvatske književnosti. „Književni kanon“*. Zbornik radova s XX. međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 28. do 29. rujna 2017. godine u Splitu, ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz, 280–294 (Split – Zagreb: Književni krug Split – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 283].

uveo praksu ukoričavanja književnih kritika objavljenih u publicistici, Igor je Mandić bilješke s rubova književnog života pretvorio u književnopovijesnu činjenicu, relevantnu za vrednovanje jednog razdoblja. Razloge zašto je knjiga tzv. „tekuće kritike“ koja prati „svakodnevnu književnost“ važan arhiv podataka Mandić iznosi u svojoj prvoj knjizi književnih kritika okupljenih pod naslovom *Uz dlaku*:

(...) iz nje se dadu crpsti stanoviti podaci o jednom vremenskom odsječku književnosti, što ih nitko drugi (ili možda tek post factum) neće zabilježiti. Takva knjiga spašava od zaborava određeni broj djela, dovodi na svjetlo dana neke autore, podsjeća na stanovite duhovne situacije što inače lako i brzo tonu u zaborav. Praktična kritika je kalendar, spomenar, korpa za otpatke, knjiga žalbi, notes redarstvenika i popis odličja svoga vremena, sve to pojedinačno u određenoj prilici, a i sve to skupa.⁵

Dvadeset i šest godina nakon objavljivanja prve zbirke književnih kritika, u predgovoru *Romana krize* Mandić napominje kako je ovo „statusno i građanski totalno obezvrijeđeno pisanje, ma koliko bilo ‘sitno’, uvijek kao ‘simptom’ moglo biti upotrijebljeno za potpaljivanje kakve politikantske uzbune“. Ipak, uzbuna koja je uslijedila 1996. godine u potpunosti se odmaknula od samog predmeta kojim se ta Mandićeva zbirka bavila, odnosno književne produkcije razdoblja koje je Mandić odredio kao „desetljeće nakon smrti J. B. Tita i M. Krleže do početka raspada SFRJ“. U *Romanima krize* ovo desetljeće otvara Ranko Marinković 1980. romanom *Zajednička kupka*, a zatvara ga Dobrica Ćosić 1990. romanom *Vernik*. Za naslov kojim omeđuje to razdoblje – *Romani krize* – Mandić kaže da je nastao 1988. godine. U tom smislu ovaj je naslov neka vrsta onoga što Genette naziva „naknadnim“ ili „odgođenim paratekstom“. Naime, „kriza“ je naknadno upisana u korpus književne kritike koja je napisana osamdesetih godina, a pritom se ni u tom književnom korpusu ni u pratećim kritikama ne dijagnosticira kriza koja bi se odnosila na aktualno desetljeće. Štoviše, po opsegu reklo bi se da je riječ o iznimno plodnom književnom i izdavačkom razdoblju – Mandić je u tom razdoblju kritikama popratio 189 romana koje je napisalo 137 autora/ica. Ako se ni književna produkcija ni ocjena književne produkcije ne može povezati uz krizu, ako ni sâm sadržaj te produkcije ne govori ništa osobito o krizi, na što se uopće kriza odnosi? Možemo samo

⁵ Igor Mandić, *Uz dlaku. Književne kritike 1965 – 70* (Zagreb: Mladost, 1970), 288.

pretpostaviti da tim pojmom Mandić upućuje na izvanknjiževnu zbilju desetljeća u kojemu srpsko-hrvatski odnosi dolaze do zida, neposredno prije raspada SFRJ, no koliko te zbilje dopire do književne produkcije koju on prati, sasvim je druga priča, kojoj ćemo se vratiti nešto kasnije u osvrtu na razmjenu mišljenja Stanka Lasića i Igora Mandića.

3. Periferizacija poredbenog pristupa srpskom i hrvatskom romanu

Najbitnija periferna razina cijelog ovog „slučaja“ dotiče se samog pristupa književnom korpusu kojim se knjiga bavi, odnosno poredbenog proučavanja srpskog i hrvatskog romana, zbog čega je u vremenu kada je objavljena, 1996. godine, shvaćena kao radikalna politička provokacija koja se javlja iz zajedničke prošlosti u ime njezina obnavljanja. Mandića se u hrvatskom tisku naziva „prodanom dušom“, „hrvatskim Handkeom“, „kolaboracionistom“, „najnovijim hrvatskim herostratom“ „pobornikom nove Jugoslavije“, pa čak i „zagrebačkim Papuancem“⁶. Što je izazvalo ovakve reakcije; ima li povoda za njih u samoj knjizi ili je samo u pitanju mjesto tiskanja i promocija, dakle Hrvat u Beogradu devedesetih?

S obzirom na to da je u tom književnokritičkom arhivu pohranjeno iskustvo jednog vremena koje prethodi tragičnom raspletu srpsko-hrvatskih odnosa, očekivali bismo u njemu neke dijagnostičke znakove onoga što slijedi, ili barem tragove vremena koji Mandića upućuju na naknadno iščitavanje krize. No, u usporedbi s drugim Mandićevim tekstovima, koji su nastajali ranije, sedamdesetih godina, to je blaga knjiga, gotovo sasvim bez polemičke oštine. Također, kritike i polemički tekstovi koje piše nakon raspada SFRJ, devedesetih i nultih godina, neusporedivo su zaoštreniji i provokativniji u odnosu prema hrvatskoj političkoj i kulturnoj zbilji od stavova zastupljenih u *Romanima krize*⁷. Primjerice, njegova polemička knjiga *Hitna služba* (u poglavlju „Hitna služba za provjetranje hrvatske književne garsonijere“) uključuje tekstove na-

⁶ Igor Mandić, *Bijela vrana. Panorama (nekih) naših dana 1995. – 1997.* (Zagreb: Prosvjeta, 2002), 161–162.

⁷ Provokativne osvrte na hrvatsku kulturnu i političku suvremenost devedesetih godina Mandić objavljuje u tjedniku *Novosti* i kasnije okupljene u knjizi pod naslovom *Zauzeto Hrvat! Privremena okupacija* (4. XII. 2009. – 12. XI. 2010.) samo jednog stupca u „*Novostima*“, *samostalnom srpskom tjedniku* (2011). Kritičke i polemičke tekstove iz devedesetih objavljuje i drugim listovima te objavljuje u dvjema knjigama – *Za našu stvar. Kako se postkomunizam kalio* (1998) i *Sloboda lajanja. Izuzet(n)i tekstovi 1990-93.* (2011).

stale od kasnih devedesetih i nultih godina koji se također osvrću na odnos prema srpskoj književnosti, osobito u novonastaloj situaciji nakon raspada zajedničkog državnog okvira kada ona kao „novokomponirana strana književnost“ ulazi u *Leksikon stranih pisaca* (2001). Mandić je vrlo kritičan prema izboru srpskih pisaca u *Leksikonu*, kao i općenito prema pristupu kojim se zanemaruje književna vrijednost i relevantnost autora za intelektualnu povijest, a vodi računa isključivo o ravnomjernoj zastupljenosti prema nacionalnoj pripadnosti pisca, što Mandić naziva „kriterijima krvi i tla“. Naziva *Leksikon* „knjižurinom“, „kapitalnim šlamperajem“, primjerom hrvatskog „palanačkog duha“ koji izostavlja čak i Radomira Konstantinovića itd. Osim što izravno optužuje urednicu za nemar, on se obrušava na povijest književnosti koja se stavlja u službu nacionalne kulturpolitike, a *Leksikon* smatra dokazom kako je „ta književna znanost, kao samopodatna sluškinja politike napokon kanonizirala one duhovne granice koje je na ovim prostorima stvorio hrvatsko-srpsko-bosanski rat“⁸. Pritom se, za ironično isticanje potrebe „pročišćavanja“ hrvatskog književnog kanona uzastopce koristi prostornim metaforama koje upućuju na život u skućenom prostoru, potrebu izolacije od „bučnih susjeda“ koji povremeno smetaju „kucajući“ na „pregradne zidove“:

Pregrađujući sve ranije izlaze i vrata, postavljajući na njih čvrste police s etiketama, naša je književna garsonijera napokon odvojena i svoja na svojem: mi smo tu, a na dohvat ruke su nam police sa „stranim“ piscima.⁹

Granice prema našim više ili manje prvim susjedima povučene su kroz tkivo književnosti, ponekad i skalpelom preko živog mesa pojedinih pisaca (...). Tako u našu garsonijeru (u kojoj je sve *vis á vis*) iz susjednih prostorija više ne mogu dopirati neugodni šumovi, glasovi ili mirisi iz kojekakvih susjednih književnih kuhinja.¹⁰

U hrvatskoj književnoj garsonijeri možda je usko i zagušljivo, ali je barem toplo i obiteljski. U njoj se, bogme, ni danas lakše ne diše, ali pri zamandaljenim vratima i zabrtvljenim prozorima, svi barem udišemo naš hrvatski zrak.¹¹

⁸ Igor Mandić, *Hitna služba. Razjasnidba mnogih nejasnoća na hrvatskih bespućima prošlog i ovoga tisućljeća 999.-005.* (Zagreb: SysPrint, 2005), 159.

⁹ Mandić, *Hitna služba*, 152.

¹⁰ Mandić, *Hitna služba*, 153.

¹¹ Mandić, *Hitna služba*, 154.

Nadalje, Mandić pod naslovom *Književno (ST)ratište* 1998. godine objavljuje zbirku kritika koje su nastajale od 1991. do 1996./97. U toj zbirci kojoj je podnaslov „Sedamdeset kritika o djelima sedamdeset i sedam suvremenih hrvatskih pisaca“ Mandić prati isključivo „hrvatsku tekstualnost“¹². Predmet njegovih interesa devedesetih često su knjige onih pisaca koji se otvoreno deklariraju na strani desnog političkog spektra, izrazito nacionalistički određenog, a tih godina sklonog i ustaškom resantimanu. Znakovito, knjiga počinje osvrtom na reprint Budakova *Ognjišta*¹³, za koje će napisati da je „dosadna knjižurina“ koja bi možda bila podnošljiva za čitanje „kad bi bila skraćena za četiri petine“¹⁴. Ne štedi ni suvremene autore bez obzira na to jesu li renomirani ili se tek afirmiraju. Za Marinkovićev *Never More* tvrdi da je „uzaludna verbalna gimnastika“, „literarno prenemaganje“ i „lingvistički skeč“¹⁵;

¹² Za ovaj pojam Mandić kaže: „Shvaćam tekstualnost kao svojevrсно ‘mrežasto oko’ kolektivne izražajnosti, dakle takvo oko koje omogućuje ‘mozaikalnu sliku’ (...) ovakvo je obuhvaćanje tekstualnosti bilo dobilo na uvid i djela ‘klasičnih’ pripovjedača (romansijera, novelista) i ‘apsolutnih početnika’; uvažениh esejista i novoprodučenih rugača u bukača; kritičara koji su se preobratili u pripovjedače i pripovjedača koji su ‘prešli’ u feljtoniste; svakidašnjih kroničara kratkog daha i onih koji su se pokazali ‘filozofima’ svakodnevnе prakse; umornih tradicionalista i beskompromisnih inovatora; političkih aktivista, dokumentarista i memoarista; novinara koji ‘ulaze’ u književnost i pisaca koji iz nje ‘izlaze’; gospodarstvenika, kolumnista, izbjeglica i dobjeglica...“ (Mandić, *Književno (ST)ratište*, 12).

¹³ Ovoj se knjizi, kao i ulozu Mile Budaka u hrvatskoj političkoj stvarnosti devedesetih, posvećuje i u drugim tekstovima objavljenim u zbirci *Za našu stvar. Kako se postkomunizam kalio* (Zagreb: Konzor, 1998) – „Loš ideokrat i slab pisac“ (105–111); „Ples književnih krabulja“ (112–115); „Farizejski kvasac“ (169–172). Figura Mile Budaka, ministra bogoštovlja i nastave u ustaškoj vladi NDH, doživljava neku vrstu političke rehabilitacije nakon raspada SFRJ kada se po njemu u Hrvatskoj imenuju škole i ulice. Povijesna činjenica da je riječ o ratnom zločincu preoblikuje se u povijesnu priču o žrtvi partizanskog terora i zabranjenom pa ponovo otkrivenom piscu. To se uklapa u atmosferu „ustaške nostalgije“ koja vlada filtriranjem povijesti devedesetih godina. U zanimljivoj studiji preoblikovanja mitova u kolektivnom pamćenju Holm Sundhaussen zapaža kako je nakon raspada monolitne jugoslavenske kulture sjećanja, prolazeći kroz „hrvatski filter“, Drugi svjetski rat u Hrvatskoj posve izgubio „auru narodnooslobodilačke borbe“, što je u konačnici dovelo i do nasilnog razračunavanja s vlastitom kulturom sjećanja, tj. rušenja 3000 antifašističkih spomenika [Holm Sundhaussen, „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija sjećanja i mitova,“ u *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, 239–284. (Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga, 2006), 264.]. S druge strane, na iskustvu poraza fašističkih kolaboracionista grade se novi utemeljujući autoviktimizirajući nacionalni mitovi u kojima krvnici postaju žrtve, a izdajnici heroji. Igoru Mandiću figura Mile Budaka očigledno predstavlja neku vrstu *exempluma* tog podvojnog odnosa prema povijesti. Na pitanje trebamo li pamtiti Budaka kao ratnog zločinca ili kao pisca, zaključuje u svom stilu – Budak je bio toliko loš pisac da će nas manje sramotiti ako ga budemo pamtili kao zločinca (Mandić, *Za našu stvar*, 1998: 105–111).

¹⁴ Mandić, *Književno (ST)ratište*, 17.

¹⁵ Mandić, *Književno (ST)ratište*, 60–63.

za Šegedinov *Frankfurtski dnevnik* da je knjiga „kojom je autor utukao svoje vrijeme kako je najbolje znao i umio“, ali za „nevinog čitatelja“ to je „posve bespredmetna knjiga“¹⁶; za *Ime zla* Dubravka Horvatića da je „svaštara“ sastavljena od „bezvrijednih *restlova*“, kompletan „književni, knjiški i knjižarski podbačaj“¹⁷; za knjigu *Ljubavnici i luđaci* Julienne Eden Bušić da je „teroristički ljubić“, „stoput prožvakana priča“ i još jedan „propagandni letak u prazno“¹⁸. Knjigu Nedjeljka Mihanovića *Na putu do hrvatske državnosti (Govori 1990–1994)* naziva „praznim riječima u tvrdim koricama“¹⁹, dok za pripovijedanje Hrvoja Hitreca u *Hrvatskoj bogorodici* tvrdi da se spušta „duboko ispod svake razine čitateljskog horizonta očekivanja“²⁰.

No ovi i slični tekstovi 90-ih ne izazivaju tu vrstu žestokih polemičkih reakcija u Hrvatskoj kakvu je izazvalo objavljivanje *Romana krize* u Beogradu. Zašto?

Čini se kako najveća provokacija *Romana krize* leži u nedostatku provokacije, u pomirljivosti pristupa u vremenu kada se obostrano zahtijeva i doživljava raskid kulturnih veza. Naime, Mandić spaja knjige i pisce iz hrvatske i srpske sredine koji su po nečemu (žanrovski, stilski, tematski) srodni prateći ih poredbeno, na dva, ponekad i na četiri kolosijeka. No, time što osamdesetih godina spaja ono što je postalo razdvojeno devedesetih, on ponekad spaja nespojivo, veze koje nalazi 80-ih teško je rekonstruirati 90-ih. Naknadna čitanja pokazuju i neka

¹⁶ Mandić, *Književno (ST)ratište*, 67.

¹⁷ Mandić, *Književno (ST)ratište*, 59.

¹⁸ U kritici pod naslovom „Letak u prazno“ ironijski se osvrće na pretencioznost autobiografske „samosvijesti“ autorice Bušić, tj. polazne pretpostavke koju preuzima od Andree Zlatar o „pravu na priču“ koju garantira određeni „društveni status autora“ te zaključuje da je autoportret J. E. Bušić važan po kriteriju doticaja s važnim povijesnim događajima – „Kao mlada djevojka, ona je 1969. godine u Beču naletjela na jednog hrvatskoga, profesionalno-revolucionarnog djelatnika u emigraciji, zaljubila se, udala i – puf! – ušla u povijest“. A zatim je, smatra Mandić, „publicitet što ga je zaradila svojim sudioništvom u tim dvojbrenim akcijama, navelo gđu Bušić da povjeruje kako je njezin život vrijedan jednoga ‘romana’“. Vrlo je skeptičan prema funkciji njezina pozivanja na Shakespearea i citiranju Nietzschea, drži da to radi kako bi „njihovom dubinom stvorila alibi za plitkost vlastite introspekcije“. U kritici njezine knjige implicitno je prisutna i kritika političkog konteksta u kojemu je jedan teroristički čin pretvoren u izraz domoljublja, a Julienne Eden Bušić u mučenicu. To se osobito vidi u uzastopnom isticanju kako je ova knjiga zapravo rezultat određene taštine koju treba imati da bi se napisala autobiografija, no u ovom slučaju tu taštinu potaknuo je probuđeni politički primitivizam u sprezi s „krčmarskim podzemljem u emigraciji“ – „Istini za volju, gospođa se donekle opirala porastu vlastite važnosti (...) ali je na kraju morala podleći gangaškom otkanju koje je od nje učinilo junakinju za ‘našu stvar!’“ (Mandić, *Književno (ST)ratište*, 215).

¹⁹ Mandić, *Književno (ST)ratište*, 208.

²⁰ Mandić, *Književno (ST)ratište*, 212.

iznenađujuća rješenja u smislu potrage za vezama – naime, najopsežnija takva poredbena kritika posvećena je Ivanu Aralici i Miloradu Paviću 1984. godine, kada Aralica objavljuje *Duše robova*, a Pavić *Hazarski rečnik*. Mandić i sâm u predgovoru 1995. naknadno zapaža da je povezivanje ovih dvaju romana u kritici pod naslovom „Ekumenska mašta“ bio „odličan promašaj“ s obzirom na pozicije koje ta dva pisca zauzimaju devedesetih u svojim nacionalnim sredinama – i Aralica i Pavić tada su dio političkog *establishmenta*, angažirani donekle „sukladno“, iako na divergentnim pozicijama. U vezi ekumenizma spomenutog u naslovu 1984. Mandić duhovito zapaža – „kritično mjesto kritike i dalje ostaje u približavanju nespojivog jer u duhu ekumenske tolerancije ne spajaju se isti, nego različiti“.²¹

Postoje ipak (barem) dva mjesta u *Romanima krize* koja su u naknadnom čitanju, odnosno u odgođenoj recepciji, mogla potaknuti raspravu u hrvatskoj sredini 90-ih – prvo, to je Mandićev stav o tome da hrvatsko romansijerstvo osamdesetih kvalitativno zaostaje za srpskim²², a drugo je njegov sud o ženskom pismu koji naziva „kuhinjskom književnošću“²³. No, dok je prva tvrdnja (na koju ću se još vratiti) izazvala polemičke reakcije, druga nije. Razlozi za to dijelom se mogu pripisati tome što je ova druga provokativna kritika već bila polemički potrošena (uglavnom u reakcijama Slavenke Drakulić, još 1984.), a u međuvremenu se i sâm Mandić (autoironijski) odmaknuo od tog stava. Vidi se to u njegovoj gotovo euforičnoj kritici *Forsiranja romana reke* (1988) Dubravke Ugrešić, u riječima kojim pozdravlja činjenicu da se u tom romanu „njegova malenkost“ prepoznala u liku književnog kritičara Ljuštine s kojim se u hotelskoj sobi obračunavaju feministkinje Dunja, Tanja i Cecilija zbog njegova termina „kuhinjska književnost“²⁴. No vjerojatno ne bismo pogriješili ako bismo tome dodali i pretpostavku da hrvatsku

²¹ Mandić, *Romani krize*, 6.

²² Te stavove iznio je u kritici pod naslovom „Dobro napisana beznačajna proza“ (NIN, br. 1675., 6. veljače 1983.) posvećenoj romanima *Daska za sunčanje* (1982) Zvonimira Majdaka i *Slobodni pad* (1982) Pavla Pavličića (Mandić, *Romani krize*, 138–149). Donekle ove stavove o razlici srpske i hrvatske književnosti ponavlja i u kritici pod naslovom „Zagrebačka škola trivijalnosti“ (NIN, br. 1836., 23. ožujka 1986.) posvećenoj romanima *Ponoćni susret* (1985) Nevena Orhela, *Čelični mjesec* (1985) Pavla Pavličića, *Zavirivanje* (1985) Gorana Tribusona i *Ne traži me u sebi* (1985) Ane Žube (Mandić, *Romani krize*, 276–278).

²³ Sporni je izraz upotrijebio u kritici pod naslovom „Ženska imaginacija“ (NIN, br. 1673., 23. siječnja 1983.) u kojoj prati četiri romana: *Put do subote* (1982) Daše Drndić, *Noć iza ogledala* (1982) Maje Đurić, *Konačište vlakopravnog osoblja* (1981) Irene Lukšić i *Divlja loza* (1982) Ane Žube (Mandić, *Romani krize*, 135–137).

²⁴ U kritici objavljenoj u NIN-u, br. 1960., 24. srpnja 1988. pod naslovom „Frankeštajn kao metod“ (Mandić, *Romani krize*, 339–341).

javnost sredinom 90-ih manje provocira Mandićeva negativna ocjena proze Irene Vrkljan, Daše Drndić i Irene Lukšić nego pozitivna ocjena romana Dobrice Ćosića, na što se uglavnom polemičari, pa i Stanko Lasić u svom *Prvom pismu*, osvrću s protivljenjem.

Dakle, kada je u pitanju vrednovanje srpskog i hrvatskog romana 80-ih, Mandić smatra kako hrvatski roman zaostaje za „agresivnim modernitetom srpskog pripovjedaštva“, da je 80-ih hrvatski roman „u udolini povijesnog talasa vlastite kreativnosti, a da je srpski na vrhu tog istog vala“²⁵. Hrvatskom romanu zamjera trivijalnost i eskapizam. U kritici pod naslovom „Dobro napisana beznačajna proza“, posvećenoj dvama romanima iz 1982. godine – *Daske za sunčanje* Zvonimira Majdaka i *Slobodni pad* Pavla Pavličića – Mandić dijagnosticira ovakvo stanje:

Roman koji uzmiče pred životom, da bi u njemu tražio i vidio samo ono neproblematično, možda je simptom smanjene vitalnosti jedne nacionalne kulture, a možda i pokriće povećane problematičnosti života s onu stranu umjetnosti!²⁶

Nakon napada u tisku povodom objavljivanja *Romana krize*, Mandić je poslao knjigu Stanku Lasiću, a on mu je odgovorio pismom koje je, nakon što je objavljeno u *Vijencu*, pokrenulo polemiku i u Hrvatskoj i u Srbiji²⁷. No, Lasićevo pismo nije bilo toliko polemički, koliko docirajući intonirano. Bila je to svojevrsna lekcija profesora srpske i hrvatske književnosti na amsterdamskoj katedri. Lasić je istaknuo svoje poznavanje srpske književnosti, uočio stilske razlike koje su se u povijestima ovih književnosti formirale, ali je naglasio kako zapravo ni jedna ni druga književnost nisu više predmet njegova interesa. Nakon što je u prvom dijelu pisma iznio pohvale Mandićevoj knjizi, upozorio je na mimoilaženja, tj. neslaganja s Mandićem u nekim temeljnim pitanjima. To se, između ostalog, odnosi na ocjene pojedinih hrvatskih autora/ica (Lasić, nasuprot Mandiću, cijeni Petra Šegedina, Stjepana Mihalića, Vojina Jelića, Irenu Vrkljan), no najviše prostora posvećuje razilaženjima u ocjeni opusa (književnog i političkog) Dobrice Ćosića. Za razliku od Mandića koji visokom ocjenom vrednuje Ćosićevu trilogiju *Grešnik*,

²⁵ Mandić, *Romani krize*, 138.

²⁶ Mandić, *Romani krize*, 138.

²⁷ Pismo je pod naslovom „Moral tjeskobe“ Lasić objavio u *Vijencu*, 31. srpnja 1997., br. 93–94., str. 14–15., a Igor Mandić na to je odgovorio svojim pismom pod naslovom „Vježbanje skromnosti“, objavljenim u istom broju *Vijenca*, str. 16–17.

Otpadnik, Vernik, Lasić cijeni isključivo njegove *Deobe*, dok ga ostatak opusa ostavlja „mnogo hladnijim“²⁸. Za Lasićevu književnu topografiju Ćosić je, kako on kaže, „zanimljiva literatura“, no ništa više od toga. Pogotovo ništa usporedivo s „velikim književnim figurama“ svjetske književnosti. No, iznad svega, Lasiću je neprihvatljiv Ćosićev politički angažman devedesetih, smatra ga glavnim ideologom srpskih ratova jer je „kreirao misao o obrani koja je bila napad“²⁹. Čini se kako je Lasiću upravo veza političkog i književnog realizirana u liku Dobrice Ćosića paradigmatski primjer na kojem gradi svoju usporedbu razlike između srpskog i hrvatskog romana. Štoviše, iz te razlike Lasić je vidio sve ono što će slijediti 90-ih.

Možda u komparaciji hrvatskog romana sa srpskim romanom niste dovoljno eksplicitni u glavnoj razlici, ali ta se razlika, srećom, iz Vaše knjige sama po sebi nameće i jasno vidi: hrvatska je književnost bila bitno udaljena od strašne povijesti koja je započela Kosovom, kulminirala Gazimestanom i zakrvavila se u Vukovaru. Koristeći se trivijalnim oblicima, hrvatska se književnost umnogome zabavljala bojeći se povijesne ozbiljnosti (...) U tom smislu ova knjiga otkriva duh koji će u Srbiji definitivno stupiti na scenu 1990., ali on uopće ne naznačuje kakva će biti Hrvatska poslije 1990/91., jer hrvatski roman nije rekao ni riječi o duhu koji će dominirati u tim godinama, osim ako šutnja o tom duhu nije implicitni govor o njemu.³⁰

No iz javne razmjene pisama Mandić – Lasić, na kraju je ostala zabilježena samo Lasićeva konstatacija iz njegova prvog pisma da ga nakon raspada „jugoslavenskog kulturnog okvira“ ne zanima što se događa u srpskoj književnosti jer je ona u u njegovim preokupacijama dobila „status bugarske književnosti“.³¹ Ova je izjava pokrenula reakcije i hrvatskih i srpskih intelektualaca koji su se svrstavali u polemičke tabore „lasićevaca“ i „mandićevaca“ (i to ne po nekom nacionalnom ključu). Iako su je pokrenuli, Mandić i Lasić ostali su izvan te polemike, koja se odvijala kao svojevrсна diskurzivna komedija zabune – oni koji su zdušno podržavali Lasića, zaboravili su na brojne naglaske njegova

²⁸ Stanko Lasić, *Članci, razgovori, pisma*, ur. Branko Matan (Zagreb: Gordogan, 2004), 455.

²⁹ Lasić, *Članci*, 456.

³⁰ Lasić, *Članci*, 453.

³¹ Lasić, *Članci*, 457.

pisma „Moral tjeskobe“ s kojima se načelno nisu slagali, kao i na brojne Mandićeve stavove iz njegova pisma „Vježbanje skromnosti“, koje su i sami zagovarali dok su ga napadali³². Tako je posve nezapaženo prošlo drugo Lasićevo pismo, kao i brojni intervjui, u kojemu on pokušava objasniti „bugarsko pitanje“:

Pogriješio sam što sam za primjer uzeo srpsku, a ne, recimo hrvatsku književnost. A isto bih to mogao reći i za hrvatsku književnost (...) **Nije bitno pitanje hoće li se čitati srpska literatura nego treba li uopće čitati i hrvatsku književnost?** I u kojem je smislu čitati? Jedini koji je dosad to pitanje postavio bio je mladi Krleža. On je rekao da ga sitne ribe ne zanimaju.³³

Dakle, i kada govori o hrvatskoj, srpskoj, bugarskoj, rumunjskoj, mađarskoj, litavskoj književnosti, Lasić ih vidi na periferiji „temeljnih vrijednosti zapadne, tj. antičko judeo-kršćanske tradicije“, a „vrhovi“, „Himalaje“, „svjetionici“ te tradicije nastali su po njemu u ruskoj, talijanskoj, engleskoj, njemačkoj, francuskoj i španjolskoj književnosti.³⁴ U ovom autokolonizirajućem stavu, Lasićeve „male“ književnosti bliske su onome što je razvijajući koncept *Weltliteratur* Goethe nazivao svojim „noćnim štivom“. Što su za Goethea bili kineski romani i srpska poezija, za Lasića je bugarska književnost – „Bugarska je književnost prostor zanimljivosti, ali ne duhovne nužnosti“.³⁵ Štoviše, on optužuje književnike tzv. „malih književnosti“ za neskromnost i lijenost:

Kad ste odrasli u kulturi u kojoj je živio Shakespeare, ili Dante, teško ćete misliti za sebe da ste velikan. Kad se jednom steknu kriteriji gdje su veličine, onda ostaje teški rad da bi im se približili. Kod malih je naroda drugačije, i zato stvari stoje poprilično loše (...) Ruskom piscu ne treba mnogo da shvati svoju relativnost. Dovoljno je samo da zaviri u Čehova i Dostojevskog. No, ako si odgojen samo na Šenoj, ili, što ja znam, na Šegedinu ili na Aralici, onda će ti domet biti osrednji.³⁶

³² Detaljnije o tome usp. Levanat-Peričić, „Književna kritika Igora Mandića“, 289.

³³ Lasić, *Članci*, 395 (istaknula autorica).

³⁴ Lasić, *Članci*, 395.

³⁵ Lasić, *Članci*, 457.

³⁶ Lasić, *Članci*, 394.

Ovdje moram podsjetiti na Mandićevo mišljenje iskazano još davne 1970. kako „književnost ne čine geniji kalibra jednog Goethea, Milтона ili Krležee“ jer „književnost je zbir prosječnosti“³⁷. Ova definicija relevantna je upravo za ovu našu raspravu o perifernom – gledana u cjelini, književnost je sastavljena mahom od perifernih pojava, kojima se praktična kritika mora baviti, za razliku od tzv. akademske kritike, od koje se Mandić programatski distancira nazivajući je „teorijskim maltretiranjem literature velikih primjera“. Praktična se kritika bavi upravo perifernim pojavama da bi, na neki način, obavila „prljav posao“ koji prethodi teorijskom ili, kako to satirički oštro Mandić napominje, „kabinetskom“ poslu naših „genijalnih sistematičara i mislioca“ koji „jednom ili dvaput godišnje snesu svoje teorijsko jajce“.³⁸

Oni koji se nad Rilkeom mole bogu, što je apsolutno važna stvar, ništa ne mogu kad ih zapljusne kanalska struja prosječne, brbljave, uporne, prepotentne, samozadovoljne, polupismene, nečitke „pjesničke“ riječi. Oni koji se druže sa svojim kritičkim bozima, od Platona do Barthesa, od Tome Akvinskog do Lacana, mogu samo dići ruke u zrak kad se nađu opkoljeni desecima pripovjedačkih i nemuštih knjižurina, romansijerskim tetralogijama i kupusarama svojih kolega. Pravu bitku vodi jedino praktična kritika, taj odrod teorijske kritike, homunkulus kritičkog uma.³⁹

Zaključno, u ovoj polemici Mandić-Lasić na kraju priče vraćamo se na njezin početak – problemu odnosa dominantnih diskursa akademske kritike prema perifernim (pozicijama) tekuće kritike, te problemu eurocentričnog koncepta svjetske književnosti koji na periferiji ostavlja sve osim pet velikih književnosti, kao jedinim relevantnim pitanjima koja su preživjela politikantsku uzbunu 90-ih povodom Mandića u Beogradu.

Literatura

- Biti, Vladimir. „Književna kritika.“ U *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*, ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać, 93–137. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983.
- Lasić, Stanko. *Članci, razgovori, pisma*, uredio Branko Matan. Zagreb: Gordogan, 2004.

³⁷ Mandić, *Uz dlaku*, 287.

³⁸ Mandić, *Uz dlaku*, 287.

³⁹ Mandić, *Uz dlaku*, 288.

- Levanat-Peričić, Miranda. „Književna kritika Igora Mandića i procesi (de)kanonizacije devedesetih.“ U *Komparativna povijest hrvatske književnosti*. „Književni kanon“. Zbornik radova s XX. međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 28. do 29. rujna 2017. godine u Splitu, ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz, 280–294. Split – Zagreb: Književni krug Split – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
- Luketić, Katarina. *Balkan: od geografije do fantazije*. Zagreb – Mostar: Algoritam, 2013.
- Mandić, Igor. *Uz dlaku. Književne kritike 1965 – 70*. Zagreb: Mladost, 1970.
- Mandić, Igor. *Romani krize*. Beograd: Prosveta, 1996.
- Mandić, Igor. 1998. *Književno (ST)ratište. Kritika hrvatske tekstualnosti 1991-96/97*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1998.
- Mandić, Igor. 1998. *Za našu stvar. Kako se postkomunizam kalio*. Zagreb: Konzor, 1998.
- Mandić, Igor. *Bijela vrana. Panorama (nekih) naših dana 1995. – 1997*. Zagreb: Prosvjeta, 2002.
- Mandić, Igor. *Hitna služba. Razjasnidba mnogih nejasnoća na hrvatskih bespućima prošlog i ovoga tisućljeća 999.-005*. Zagreb: SysPrint, 2005.
- Mandić, Igor. *Sloboda laganja. Izuzet(n)i tekstovi 1990–93*. Zagreb: Profil, 2011.
- Petrović, Svetozar. *Nauka o književnosti: izabrani spisi*, uredio Zdenko Lešić. Beograd: Službeni glasnik, 2009
- Sundhassen, Holm. „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija sjećanja i mitova.“ U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, 239–284. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.
- Trkulja, Ivana. „On the Metaphor of the ‚Bulgarian Question‘ in Croatian Literary Narrative: Enquiring into the Key Bordering Themes of Post-1989 Balkans.“ U *Borderscaping: Imaginations and Practices of Border Making*, ur. Chiara Brambilla, Jussi Laine, James W. Scott i Gianluca Bocchi, 87–96. London: Routledge, 2015.

Peripheral Polemic Discourses on Mandić's Book *Romani krize* (*The Novels of Crisis*) – Critical Paratext or “Ward-Heeler's Alarm“?

Summary: Publication of a book of literary reviews *Romani krize* (*The Novels of Crisis*) by Igor Mandić in Belgrade in 1996, as well as the book promotion in Serbia, have been the subject of sharp attacks on its author in the Croatian media. In this “case,” which Mandić himself called “the chase of the collegial choir of elite commentators” for an “insignificant book of literary reviews,” several peripheral levels that are attempted to impose as dominant or to compete for a more favorable discursive position can be distinguished. First of all, the complex of peripheral is in the very status of literary criticism, the marginal letter, inferior to the prestigious discourses of belletristic and literary theory. However, as Mandić underlined in the foreword to *The Novels of Crisis*, this “by status wholly deva-

lued writing, no matter how small, could always be used as a ‘symptom’ to raise some sort of ward-heeler’s alarm.” Regardless of the ironic modus of this attitude, the “ward-heeler alarm” that followed completely departed from the subject of this Mandić’s collection, or a decade of Serbian and Croatian literary productions, from the 80’s to the 90’s. Finally, precisely this literary period, which Mandić defined as a decade after the death of J. B. Tito and M. Krleža until the break-up of the SFRY, as the last decade of literary and cultural life in a common state, after its disintegration remained on the historical periphery of newly established national canons. However, the most important peripheral level of the whole of this “case” is concerned with the approach to the body of texts that this book deals with, i.e. a comparative study of Serbian and Croatian literature. At the time it was published in 1996, from peripheral cultural positions the comparative approach to the Croatian and Serbian literature was perceived as a radical political provocation that comes from the common past, in the wake of its renewal. In this work special attention is given to Mandić’s choice of Serbian and Croatian literary titles, hence to the very content of the *Novels of Crisis*. However, since the cultural context of this book goes beyond the literary criticism of the decade to which it relates, its significance is looked into from the aspect of polemical discourses this book produced, even at the periphery of the Croatian nineties.

Keywords: Igor Mandić, literary reviews, comparative approach to Croatian and Serbian novel, post-Yugoslav context